

Iljas Hadžibegović i istorija gradova u Bosni i Hercegovini

Ukupan opus radova prof. Iljasa Hadžibegovića predstavlja široko polje ogleda iz teorija modernizacije kao nenamjerna, ali argumentovano stvarna kritika škole klasičnih teoretičara, koji su se odlikovali uopštenošću i krutošću modela. Upotrebljavajući istoriju kao argument objašnjenja opšteg modela modernizacije predstavnici ove škole nastojali su da je objasne kao složen proces linearno ka nezaustavljivom napretku, imanentnom socijalnoj strukturi, koji kada jednom započne u jednoj sferi društvene strukture domino efektom u crno-bijelom obrascu dihotomija, suprotstavljenog tradicionalnog i modernog, širi se na sve ostale, ka progresu kao smislu i cilju istorijskog razvoja čovječanstva. I upravo u vrijeme sedamdesetih godina 20. stoljeća kada ova škola doživljava najjače kritike i prigovore zbog relativne šematizacije, nedovoljne istoričnosti i nedostatka teorijske sofisticiranosti, i uporedo sa novim redefiniranim pristupom problemu modernizacije, prof. Hadžibegović je istraživao složene probleme društvene istorije Bosne i Hercegovine. Dugo 19. stoljeće i u Bosni i Hercegovini, dva okvira periodizacije omeđena 1878. i 1918. godinom, posebno je zahvalan poligon za ispitivanje modernizacije, koja se u savremenim teorijskim i istraživačkim pristupima podrazumijeva kao tranzicioni društveno-istorijski proces, čije ispitivanje prvenstveno pretpostavlja analizu kretanja društvenih struktura kroz prostor i vrijeme, i utvrđivanje razvojnih modela, razvojnih stadijuma i istorijskih prekretnica socijalnih promjena.

Ne podređujući ovaj hronološki niz u životu jedne zemlje šemama raznih škola i teorija, nego baš organski odozdo, od rezultata fundamentalnih istraživanja objavljene i neobjavljene građe, kritike i analize kako izvora tako i relevantne literature, opus prof. Iljasa Hadžibegovića nosi isprepleteno, u zavisnosti od prirode problematike o kojoj piše, karakteristike i tradicionalne historiografije, postavki i ambicija škole *Annales*-a, zatim empiričara, kao i savremenih teoretičara moderne.

Naime, Bosna i Hercegovina u modernizacijskim procesima fokusiranim na gradove, odnosno urbanizaciju, kao u glavnom djelu sa tom tematikom pod naslovom *Bosankohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, ili na stanovništvo, kao npr. u studiji pod naslovom *Konfesionalna i nacionalna struktura stanovništva u kotaru i gradu Jajcu od 1851. do 1991. godine*, ili na bazičnu društvenu strukturu kao rezultat

urbanizacije u sintetičkom članku pod naslovom *Gradansko društvo u Bosni i Hercegovini – porijeklo i kontekst* (u koautorstvu sa Husnijom Kamberovićem), nije parcijalan pristup bosanskohercegovačkoj prošlosti, nego model i kriterij stepena modernizacije.

Šta je grad u Bosni i Hercegovini, kako definiše predmet svog posmatranja i analize i o čemu to piše prof. Hadžibegović iskazujući rezultate svojih ogleda? Nesaglasnost u definisanju gradova prouzrokovana je mogućnošću prilaženja problematici s raznih aspekata. Kod nas je, kao i u nizu drugih zemalja, dosad bio usvojen zakonski kriterijum, i gradskim aglomeracijama su smatrane one osnovne administrativno-teritorijalne jedinice koje su postojećim pravnim propisima proglašene za gradove. Taj princip je sasvim logično primijenjen u promišljanju prof. Hadžibegovića, jer taj parametar ima grad i u osmansko doba, a takvog ga je, sasvim bezbolno, naslijedila i preuzela austrougarska uprava. Rezultati istraživanja prof. Iljasa Hadžibegovića ukazuju da je za austrougarsku administraciju pojam gradskog naselja bio rastegljiva, labava kategorija, koja je najviše zavisila od realnih životnih potreba, upravnih, vojnih, političkih, ekonomskih i drugih, te otuda u bosanskohercegovačkim gradovima postoje velike razlike u broju kuća, stanovnika, ekonomskoj i društvenoj strukturi, u funkcijama grada i u dostignutom stepenu urbanog razvoja.

U temeljnom djelu o gradovima govori se o 66 bosanskohercegovačkih naselja, koja su do Velikog rata 1914. godine stekla ili već imala status gradskih opština, a obuhvaćeni su svi gradovi od 1879. godine, tada njih 46, kao i ona naselja koja će to postati u zadatom periodu austrougarske administracije. Ova mjesta su bila glavna središta političkog, upravnog, privrednog, vjerskog i kulturno-prosvjetnog života pokrajine, i kroz njihov su se razvoj prelamali, kako kaže autor, svi dremeži tradicije i drame modernizacijskih promjena. Naime, austrougarska uprava ne prekida bosanskohercegovačku urbanu tradiciju i prvi put u povijesti bosanskohercegovačkog istorijskog prostora promjene državnog okvira, društvenog, političkog i ekonomskog sistema ne znače potiranje zatečenog, starog i iznovo rađanje gradova. To je naime, početak kontinuiranog procesa u više etapa, dugog skoro jedno i ½ stoljeće, koji traje i danas. Promjene se događaju u zatečenim i postojećim bosanskohercegovačkim urbanim jezgrama, što ne znači i nestvaranje novih (Donja Tuzla, Čapljina i dr.) i lagano zamiranje ponekog starog (Izačić-grad, Počitelj, Gornja Tuzla), ali nema oštrog prekida. Nakon 1878. godine preinačenja nisu imala za posljedicu gradove kao arheološke ruine, kao one antičke i srednjovjekovne, nego proces sučeljavanja i integracije staroga i novog kako ga projicira modernizacija, posljedično izgrađujući u stalnom dinamičkom interakcijskom odnosu bosanskohercegovačke gradove kraja 19, čitavog 20. i sada 21. stoljeća.

Dok su se klasične studije modernizacije bavile negativnom ulogom tradicije, nove su otvorile složenost odnosa tradicije i moderniteta. U okviru ovih studija preovladalo je shvatanje da tradicija i modernitet nisu dva međusobno isključiva

koncepta, oni ne samo da koegzistiraju u svakom društvu, već se međusobno prožimaju i miješaju. Tako, osnovno pitanje koje se nametalo istraživaču je kakva je relacija bosanskohercegovačke urbane tradicije duboko ukorijenjene u osmansko nasljeđe i modernizacije kao stila i načina života i rada jednog evropskog autoriteta, koji preuzima vlast u Bosni i Hercegovini 1878. godine, sistematski odozgo mekom revolucijom formirajući nove obrasce. Na koji način, na osnovu čega prof. Iljas Hadžibegović rješava ove probleme i relacije? Ostajući dosljedan sebi i najavljujući skoro pionirskim radom o dječijim koracima kapitalističke privrede i novoj socijalnoj diferencijaciji u članku pod naslovom *Radništvo u Bosni i Hercegovini posljednjih decenija osmanske vladavine*, ili još znakovitije sa prvom knjigom o industrijskoj revoluciji i pojavi i razvoju kapitalizma u Bosni i Hercegovini, nazvanoj u to vrijeme možda popularnije, trendovski, po jednoj od posljedica te revolucije evolutivnih koraka *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, prof. Hadžibegović je, u metodološkom smislu, jedan od začetnika strukturalne historiografije kod nas, a po rezultatima koje pruža dominantno djelo o gradovima, kao i prethodni i naknadni radovi, i jedan od autora koji se svakako može stvrstati u praktičare savremenih škola modernizacije.

Promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi gradskog stanovništva na razmeđu 19. i 20. stoljeća najbolji su indikator sučeljavanja tradicije i modernizacije i na ovo me tlu. Naime, demografija je vrlo zahvalno polje za praćenje modernizacije društva. Najuočljivija promjena je porast gradova, tj. urbanizacija cjelokupnog društvenog života. Pokazatelj modernosti su i broj stanovnika, stope mortaliteta i nataliteta, kao i promjene u strukturi stanovništva u korist radno aktivne populacije vanagrarnog tipa itd. Izučavanje društvene strukture gradova pretpostavlja obuhvatanje "statističkih" i "dinamičkih" odnosa društvenih grupa. Zbog toga proučavanje pojedinih fenomena u gradovima nužno treba da obuhvati izvjesne empirijske elemente posebnih strukturalnih odnosa radi njihovog svestranijeg osvjetljavanja. Modernizacija i moderne države pretpostavljaju i uvođenje raznovrsne statistike, kako po vrsti tako i brojnosti, koje omogućavaju utvrđivanje i mjerenje brojčanih fenomena različitih vrsta. Izvjesne slabosti koje sadrže po metodu i strukturi popisi stanovništva iz 1879, 1885, 1894, kao i onog najbogatijeg i najraznovrsnijeg iz 1910, autor, bez sumnje sve više zaljubljenik u broj i tabele, ali na sreću ne samo u njih, nadoknadio je podacima publikovanim u izvještajima o upravi Bosne i Hercegovine za godine od 1906-1916, te izvještajima Trgovačke i obrtničke komore za Bosnu i Hercegovinu i drugim, da bi u istorijskom metodu transformisao broj u događaj u završnoj fazi istorijske analize i u onoj mjeri u kojoj je to neophodno, jer ponekad cifre govore rječitije od svih drugih slika i objašnjenja.

Profesor Hadžibegović utvrđuje da su se promjene događale u svim gradovima u Bosni i Hercegovini, bez obzira na to da li su ostali u zapečku novih saobraćajnih i

privrednih tokova, ili su igrali prvorazrednu ulogu u modernizacijskim procesima. Ukupna ekonomsko-socijalna struktura bosanskohercegovačkog društva sporo se mijenjala, što se neminovno odražavalo i na gradove. U njima se nalazio pravi mozaik socijalnih skupina u kojima su još uvijek neizdiferencirane seoska i gradska privreda, a unutar gradske zanatstvo i trgovina, pa će do Prvog svjetskog rata, bez obzira na modernizaciju pod kojom pretpostavljamo nove proizvodne odnose kapitalističkog tipa sa svim konzekvencama koje oni nose, u bosanskohercegovačkim gradovima biti naglašena agrarna komponenta (1910. godine 37%). Iako austrougarska okupacija i uprava ne prekida tradicionalnu strukturu bosanskohercegovačkih gradova, u njima se pored starog stvarao sloj novog, većinom doseljeničkog građanstva, heterogene socijalne, vjerske i etničke strukture. Zajedničko im je bilo da se svi oni naseljavaju i društveno uspinju uz državnu podršku, kao neophodni dio sistema vlasti, novih oblika proizvodnje i uopšte privredne, kulturno-prosvjetne i duhovne aktivnosti. Živeći pored i sa tradicionalnim građanstvom ova trećina od ukupnog građanstva javlja se kao nosilac procesa modernizacije u bosanskohercegovačkim gradovima. Jasno se vidi da su bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća u ekonomskoj i socijalnoj strukturi još uvijek u većini zadržali svoje tradicionalne odnose, ali ove promjene bitno su uticale na promjenu etničke i vjerske strukture u ovim gradovima. Tradicionalni vjerski i etnički mozaik umnogome je zavisio od migracija stanovništva, odnosno od useljavanja i iseljavanja, koje nije jednako zahvatilo sve vjerske i etničke zajednice, ali grad je u pomenutom periodu definitivno učvrstio svoje političko, kulturno i ekonomsko vodstvo svakog pojedinačno bosanskohercegovačkog naroda i odigrao prvorazrednu ulogu u procesu njihove integracije u modernu naciju.

Za razliku od "čistih" analista, koji zbog isticanja kompletne slike, koja uzgred budi rečeno obuhvata veliki dio glavne studije prof. Hadžibegovića o gradovima, imaju tendenciju umanjivanja i istiskivanja manjih slika, te njihovom marginalizacijom gube plastičnost tradicionalne historiografije, prof. Hadžibegović širi lepezu konkretnog pojedinačnim prikazima nekoliko karakterističnih primjera gradova, bez pretenzija autora da uspostavlja čvršću tipologiju, ali primjer Tuzle, Foče, Fojnice, Banjaluke, Modriče i Bugojna, ne samo da predstavlja svakako značajan doprinos upravo u tom pravcu, nego pokazuje heterogenost i specifičnost modernizacije u svakom mikrokosmosu urbanog života jedinstvenog prostora. Istorija događaja u ovim gradovima nije samo Brodelova "perjanica od pjene koju valovi historije nose na svojim snažnim plećima", niti "istorija površinskih poremećaja", nego fokusiranje, vrlo plastičnom narativnom formom, na karakteristične tačke u nizu, koje su u svakom od ovih gradova prouzrokovale posljedice koje su uticale na osobene karakteristike slike ovih gradova (Tuzla kao industrijski grad, Foča kao vojno-strateški centar, itd). Svođenje od opšteg u prvom dijelu studije ka pojedinačnom, lokalnom,

autor kao da vrši ogled iz egzaktnih nauka potvrđujući rezultate svojih analiza konkretnim primjerima, koji su tako plastični i privlačni i čitaocima laicima.

Prigodnim, a heterogenim analitičkim aparatom, prof. Hadžibegović je istovremeno pokazao da je modernizacija protivrječan i disharmoničan proces, parcijalna modernizacija, ili, po nekim autorima teoretičarima, deformisana ili konzervativna, i otvorio buduće pravce istraživanja, ne samo hronološki nego duboko i u zadanom periodu i teritoriju. Revidirajući teorijsku premisu klasika modernizacije o jednomjernom razvoju prema modelu Zapada (evropeizacija, amerikanizacija), doprinosi svojim modelom danas široko prihvaćenom stavu da svaka zemlja je imala, a ovdje je riječ o modernizaciji u prošlosti, sopstveni, specifični put razvoja.

Uloga države kao specifične institucionalne elite, složene subordinirajuće upravne strukture, je prvoklasni faktor razvoja bosanskohercegovačkih gradova zadanog perioda Hadžibegovićevog ogleda. Kroz njeno djelovanje i po posljedicama tih radnji na društveno-ekonomskom planu, bazirano na tradicionalno-patrijarhalnom nasljeđu urbanog života i sporom evolucionizmu u sferi agrarnih odnosa na selu, rađa se slika gradskog i drugačijeg, promijenjenog, modernijeg, ali svakako urbanog bića, koje se može nazvati baš osobeno bosanskohercegovačkim.